

Ipostaze balcanice în proza lui Ioan Groșan: înțelepții rătăcitori

Doctorand, Știubianu Mihaela

Universitatea "Dunărea de Jos", Galați

Abstract: *The present analysis has as a starting point the existence of human models representative of literary Balkanism, thus theorized by Mircea Muthu: the tragic type, the wandering sage, the outlaw and the upstart. The type of the wandering sage is illustrated, among others, in Ioan Groșan's novel, "One Hundred Years at the Gates of the Orient", a representative work for the 1980's prose.*

Groșan's work, published in 1992, has the merit of anticipating - mutatis mutandis - Umberto Eco's novel, "The Mysterious Flame of Queen Loana" (published in 2004), the common element being the game of intertextuality. Eco's character turns into a detective who wants to discover information about his own teenage biography, claiming that he has no feelings, but that he has, instead, only memorable sayings. Groșan's text proposes a main epic thread, represented by the pilgrimages of the monks Metodiu and Iovănuș, who have the secret mission to reach Rome, everything happening in the 17th century. In this novel in which lucidity and self-referentiality become artifices specific to postmodernism, the monastic tandem successfully illustrates the typology of the wandering sage. First of all, Metodiu, Iovănuș's oldest companion, bears the suggestion of the names of the monks Cyril and Methodius, known for their mission of evangelizing the Slavs. In addition, the relationship between the spiritual master and the disciple is reminiscent, to a certain extent, of the connection between Guglielmo of Baskerville and Adso of Melk, Eco's characters in "The Name of the Rose."

The defining element of Groșan's work is given, therefore, by the sapient adventure of his picaresque heroes, but, more importantly, by the science with which the author manoeuvres the textual "machinery".

Keywords: *Balkanism, wandering sage, intertextuality*

"Balcanismul literar" este un concept consacrat, în cultura noastră, de Mircea Muthu. În opinia sa, balcanismul literar este o asociere de stări contrastante și o răscumpărare estetică a unei drame colective. Definitoriu pentru acest spațiu cultural ar fi așa-numitul "homo duplex" (*Termen preluat după Muthu M. Homo balcanicus, în Revista Echinox, nr. 3 - 2002*). Acesta se definește prin următoarele trăsături: "Moștenesc trândăveala din Orient, iar gustul de viață ușoară din Occident; nu se grăbesc niciodată, căci viața se grăbește; nu-i interesează ce le rezervă ziua de mâine, căci va veni ce e sortit să vie, și totul depinde prea puțin de ei; sunt alături numai la nevoie, de aceea nici nu le place să fie des împreună; nu prea se încred în nimeni, dar cel mai ușor e să-i păcălești cu o vorbă frumoasă; nu arată ca niște eroi, dar cel mai greu e să-i sperii cu amenințări; (...). Ciudată lume, te bârfește, dar ține la tine, te sărută pe obraz, dar te urăște, își bate joc de faptele nobile, dar nu le uită generații de-a rândul" (*Selimovici M. apud Muthu M. Homo balcanicus, în Revista Echinox, nr. 3 - 2002*)

Pe lângă trăsăturile blamabile, lăsate moștenire de fanariotism, paradigma balcanică se caracterizează, în concepția lui Mircea Muthu, și printr-o serie de trăsături pozitive, cum sunt bunul-simț al "filosofiei" populare, sociabilitatea, spiritul ironic, temperamentul meridional, jovial și confesiv. Într-un al doilea volum monografic dedicat balcanismului, "Permanențe literare românești din perspectivă comparată" (apărut în 1986), criticul evidențiază rețeaua de topoii care structurează imaginarul sud-est european.

O primă constelație este alcătuită dintr-o galerie de tipuri umane: tipul tragic (exemplificat prin figura Meșterului Manole), haiducul (personaj situat între cavalerul medieval și picaroul renascentist), înțeleptul rătăcitor și hâtru (în genul lui Nastratin Hogeia și al lui Păcală), parvenitul, derivând din portretul levantinelului și al fanariotului, dar specific pentru perioada de ascensiune a burgheziei balcanice. (Muthu M. *Permanențe literare românești din perspectivă comparată*, București, 1986)

Pentru analiza de față, relevantă este tipologia înțeleptului rătăcitor și hâtru. Figura-arhetip este Nastratin Hogeia, un personaj satiric care a trăit în Evul Mediu (în jurul secolului al XIII-lea), în Imperiul Otoman, Akşehir, și mai apoi în Konya, sub conducerea dinastiei Selgiucizilor. Anton Pann este cel care a adaptat pentru literatura română *Năzdrăvăniile lui Nastratin Hogeia*. Iată, cu titlu de exemplu, un fragment din primul text din volumul în care sunt consemnate 15 asemenea anecdote, fiecare dintre ele având un titlu care conține o învățătură morală: "Nastratin era un hogeia (dascăl sau învățător) /Care a rămas de basmu până astăzi tuturor, /Pentru că era din fire cam p-o ureche, năzdrăvan, /Nu-l găsești însă în faptă să fi fost

vreun viclean; /El șezând odată-n școală, ce îi dete-n simplul gând: /-Ascultati, copii - le zise (cu-ntâmplare) strănutând /-Să știți d-astăzi înainte că eu când voi strănuta, /Toți bătând îndată-n palme să-mi ziceți hair-ola! (...)

Trăsătura definitorie a lui Nastratin Hogeia și, prin extensie, a tuturor “înțelepților rătăcitori” din literatura română, e concentrată în versul “din fire cam p-o ureche, năzdrăvan”.

Figura lui Păcală, inclusă de Mircea Muthu tot în tipologia înțeleptului rătăcitor, poate fi anexată fenomenului balcanismului cu cele două ipostaze ale sale, nebunia și nebunul, teoretizate astfel de Gheorghe Grigurcu. (Grigurcu Gheorghe, *Balcanismul ca demon păzitor*, <https://secolul21.ro>) Există încă din Evul Mediu o pletoră de istorii și pilde care se hrănesc din tema acestei opoziții – nebunia și nebunul – după cum precizează Michel Foucault în *Folie et déraison* (Foucault Michel, *Folie et déraison*, Paris, 1961, Grigurcu Gheorghe, *Balcanismul ca demon păzitor*, <https://secolul21.ro>)

În secolele al XV-lea și al XVI-lea, personajul Nebunului (variante: Naivul, Prostănaclul) dobândește o importanță crescândă: “El nu mai este pur și simplu un personaj marginal, siluetă ridicolă și familiară. Acest personaj capătă un loc în centrul teatrului, ca deținător al *adevărului*, jucând aici rolul complementar și invers în raport cu cel jucat de nebunie în povești și satire. Dacă nebunia antrenează pe fiecare într-un soi de orbire în care se poate pierde, nebunul, din contră, îl cheamă pe fiecare la adevăr; în comedie, unde fiecare înșală pe alții și se înșală pe el însuși, nebunul reprezintă o comedie de nivel secund, înșelătoria înșelătoriei; el spune în limbajul său de nerod, care nu lasă impresia de raționalitate, acele cuvinte de bun simț care dezleagă, în comic, comedia (...)”.

Metodiu și Iovănuț – personaje de proză optzecistă

Volumul lui Ioan Groșan, “O sută de ani de zile la Porțile Orientului” (aflat acum la a patra ediție), a fost considerat un manual de proză optzecistă (Crețu Bogdan, *Ioan Groșan și manualul său de proză optzecista*, rev. *România literară*, nr. 403 – 404), din perspectiva stilului parodic și, desigur, a mizei intertextualității. Din punct de vedere narativ, “story”-ul nu este unul excepțional: în secolul al XVII-lea, călugării Metodiu și Iovănuț au misiunea secretă de a ajunge la Roma ca să îl implore pe Papă să încheie o alianță cu Moldova, pentru a anihila stăpânirea otomană. În drumul lor, ei întâlnesc tot felul de personaje pitorești, fiecare având propria poveste uluitoare. Remarcabil este faptul că epicul este redus la minimum, lăsând locul intertextualității, parodiei, umorului. Perspectiva este, de bună seamă, una postmodernă. De pildă, sfârșitul episodului 3 (care poartă un titlu lung, în bună tradiție sadoveniană: „Ce discutau doi tineri pe la începutul secolului al XVII-lea”) trimite la Caragiale, dar și la cronicarul Grigore Ureche:

„- Și-acuma de unde vii? (...)

- Da' nu spui la nimeni?

- Ce'șt' copil?!

- De la Râm! – șopti el. (Groșan, Ioan, *O sută de ani de zile la Porțile Orientului*, ed. a IV-a, Polirom, 2012)

Un alt exemplu notabil este titlul episodului 32 (“Răsăritul Semilunii. La Stambul”) care trimite la opera lui Grigore Alexandrescu; relevant este și dervișul descris în acest capitol, în care cititorul îl recunoaște pe Nastratin Hogeia, în accepția lui Ion Barbu: “... un derviș cu fața suptă și frunte înaltă sta turcește pe-o scândură cu cuie, și rupe cu dinții bucăți de carne din trupu-i, mestecându-le tactios; (...)” (ibidem).

Romanul se povestește *pe sine*, își devoalează astfel mașinăria textuală. Lumea ca text, iată miza lui Ioan Groșan. Ar fi de notat faptul că jocul intertextualității, practicat aici cu atâta suplețe, poate fi raportat la opera lui Umberto Eco, *Misterioasa flacăra a reginei Loana* (având subtitlul: *Roman ilustrat*), care apare în 2004. Personajul central al romanului, Giambattista Bodoni, e un anticar sexagenar din Milano care încearcă să-și recupereze memoria “autobiografică” după ce și-a pierdut-o în urma unui grav accident cerebral. El este capabil să-și rememoreze datele culturale cele mai variate, să spună pe dinafară versuri celebre din marii poeți ai lumii, dar nu poate să-și amintească numele propriu, nici că este căsătorit și că are două fiice care i-au dăruit nepoți:

“Lui Sandro, cel mai mărișor, i-am povestit *Comoara din insulă*. I-am spus cum, pornind de la locanda “La Amiralul Benbow”, m-am îmbarcat pe *Hispaniola*, cu Lord Trelawney, doctorul Livesey și căpitanul Smollett (...)” (Eco, Umberto, *Misterioasa flacăra a reginei Loana*, Roman ilustrat, ed. Polirom,

2004)

Personajele lui Groșan nu încearcă, precum anticarul Bodoni al lui Eco, să-și recupereze memoria “autobiografică”. Metodi și Iovănuț conversează cu naturalețe în graiul cronicarilor, în limba latină, în registrul neologic, exprimând o anumită filosofie a existenței, care poate fi subsumată mentalității balcanice:

“- Amore, more, ore, re probantur amicitiae! – răspunse zâmbind tătarul. Ori ți-e teamă că-ți pierzi sufletul?
- Ei, sufletu’!... Nu de suflet mi-e mie teamă – spuse visător călugărul. Animi volant, corpora manent, cum au zis prorocii. De trup mi-e frică. Trupul – această necunoscută.

- Ciudați mai sunteți și voi, dunărenii! – medită tătarul.

- Așa ne-a fost scris, s-avem tihna vântului și nestatornicia apelor. Dar nu ne plângem. Rămânem. Suntem. Toți. Azi aici, mâine-n Focșani, ce-am avut și ce-am pierdut.” (Ep. 4, *În drum spre harem*)

Naratorul postmodern pomenește, în finalul romanului său, de “zidul părăsit și neisprăvit” al legendarei biserici construite de meșterul Manole. Tipul tragic al artistului creator este, la rândul său, un alt topos al balcanismului literar. “Ce jertfe va trebui să dăm ca să desăvârșim lucrarea?” se întreabă retoric naratorul-păpușar. “Eroii ne sunt pe drumuri și, fără voia noastră, nu-i mai putem aduce acasă, silindu-i la un etern surghiun. De departe, din loc neprielnic, Metodi și Iovănuț ne fac semne înspăimântate cu mâna și, dac-ar fi mai multă liniște, le-am auzi, poate, glasurile:

- Nu ne lăsați! Duceți-ne acasă!

I-ar consola oare strigătul nostru șoptit, de răspuns: << Nici nouă nu ne e bine aici, așteptați-ne, o să venim și noi >>? ”

Personajele nu au, prin urmare, viață proprie. Demiurgul își lasă la vedere urzeala textuală, ba, mai mult, își permite să-i invite pe cititori să pășească și ei în complicata țesătură a operei, acel Empireu în care ar duce-o mai bine decât în viața reală.

Reflecții finale

Marile narațiuni au fost deja spuse și scrise. Scriitorul postmodern știe acest lucru. Lui nu-i mai rămâne decât să le reia, într-un gest de supremă adorație față de Marile Texte, și să le îmbrace într-o nouă haină, a ironiei și a ludicului. Este și pariul lui Ioan Groșan.

Bibliografie

Muthu, Mircea, *Permanențe literare românești din perspectivă comparată*, București, 1986

Groșan, Ioan, *O sută de ani de zile la Porțile Orientului*, ed. a IV-a, Polirom, 2012

Eco, Umberto, *Misterioasa flacără a reginei Loana*, Roman ilustrat, ed. Polirom, 2004